

Mâtürîdî'nin İsmet, Hikmet ve Olgu Ekseninde Tefsir Literatüründeki Rivayetleri Eleştirisi

Bayram Ayhan | ORCID: 0000-0003-1851-0204 | byrmayhan@hotmail.com

Doç. Dr. Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı,

Adana, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05wxkj555>

Öz

Ebu Mansûr el-Mâtürîdî'nin tefsiri tefsir tarihinde dirayet tefsirinin ilk örneği olarak tanımlanmıştır. Mâtürîdî, tefsir usulü, tefsir tarihi, siyer, kelam ve yer yer filoloji ile bezenmiş değerli bir çalışma ortaya koymuştur. Çok yönlü bir isim olması hasebiyle kendisinden sonraki tefsir literatüründe iz bırakmıştır. Mâtürîdî'nin tefsirinde dikkat çeken hususlardan birisi, rivayetlere yönelik şahsına münhasır ilkesel yaklaşımıdır. Bu bağlamda İsrâiliyat içerikli anlatıları gerekçelerini zikrederek tefsirine almamış, İsrâiliyat dışındaki bazı rivayetleri de olgu ekseninde tutarsızlıkla itham etmiştir. Bazen mezkûr rivayeti bilmemize gerek olmadığını ifade ederken bazen söz konusu rivayetin içeriğinin akla, tarihsel olguya ve hikmete münafi olduğunu izhar eder. Öncelikle peygamberlerle ilgili rivayetlerin bir kısmını ismet açısından, bir kısmını hikmet bağlamında bir kısmını ise olgusal vakia ekseninde eleştirir. Mâtürîdî, peygamberlerin bazen içtihatlarında yanılırlar da bunun ismete zarar vermeyeceği kanaatindedir. Hz. Peygamber'e dair zikredilen bazı eylem ve söylemlerin süreçteki olguya ve hikmete aykırı olduğunu ve makul olmadığını belirtmiştir. Hz. Mûsâ'nın dilinde kekemelik veya pelteklik olduğu için kendisini ifade edemediğini ve bunun için dua ettiğini söyleyenleri isabetli görmemiştir. Hz. Mûsâ'nın uzun süre başka yerde oluşu ve Firavun'un kabilesinden birisini öldürmesi sebebiyle korku ve endişe taşıdığını ifade etmiştir. Tüm bunlar bir araya geldiğinde meydana gelen şartların psikolojik olarak konuşmasını etkilediğini söylemiştir. Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman ile ilgili bazı rivayetlerin içeriğini insan olmanın doğası açısından makul bulurken bazı içeriklerin kabulünün mümkün olmadığını dile getirmiştir. Hz. Yûsuf ile ilgili bir rivayetin muhtevasını âyetler örnekleminde eleştirerek tefsirindeki usulünü bir nevi pratiğe dökmüştür. Çalışmamız, Mâtürîdî'nin belirlemiş olduğu ilkesel duruşunu rivayetler konusunda hangi ölçüde aktive ettiğini tahlil etmeyi amaçlamaktadır. Mücmel olarak zikredilen örneklere ve daha başka rivayetlere dair yorumları incelendiğinde, Mâtürîdî'nin ilkesel duruşunu ve yöntemini işlevselleştirdiğini söylemek mümkündür. İsmet, hikmet ve

olgusal ekseninde peygamberlerin sıfatları ile bağdaşmayacak rivayetleri dikkate değer ve makul gerekçelerle eleştirmiş ve kabul edilemez bulmuştur. Bunu yaparken de çoğunlukla başka ayetlerden örnekleme yaparak Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsir etme yöntemini de pratize etmiştir.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Mâtürîdî, Rivayet, İsmet, Hikmet, Olgu, Eleştiri.

Atıf Bilgisi

Ayhan, Bayram. “Mâtürîdî'nin İsmet, Hikmet ve Olgu Ekseninde Tefsir Literatüründeki Rivayetleri Eleştirisi”. *Nisar* 7 (Kasım 2025), 1-28.

Geliş Tarihi	01.09.2025
Kabul Tarihi	18.11.2025
Yayın Tarihi	30.11.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – intihal.net
Etik Bildirim	nisardergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Māturīdī's Criticism of the Rations in the Commentary Literature Within the Axis of Intention, Wisdom and Fact

Bayram Ayhan | ORCID: [0000-0003-1851-0204](https://orcid.org/0000-0003-1851-0204) | byrmayhan@hotmail.com

Assoc. Prof. Dr., Çukurova University, Faculty of Theology,

Department of Tafsir, Adana, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05wxkj555>

Abstract

The commentary of Abu Mansur al-Māturīdī has been described as the first example of acumen commentary in the history of commentary. Māturīdī has produced a valuable work, adorned with the method of exegesis, history of exegesis, biography, theology and, in some places, philology. Being a versatile figure, he left his mark on the tafsir literature that followed. One of the most striking aspects of Māturīdī's tafsir is his unique, principled approach to narrations. In this context, he did not include the Isra'iliyyat narratives in his commentary by mentioning their reasons, and accused some narrations other than Isra'iliyyat of being inconsistent in terms of facts. Sometimes he states that we do not need to know the narration in question, while sometimes he explains that the content of the narration in question is contrary to reason, historical fact and wisdom. First of all, he criticizes some of the narrations about the prophets in terms of infallibility, some in the context of wisdom, and some in the context of factual facts. Māturīdī is of the opinion that even if the prophets sometimes made mistakes in their ijtiḥad, this would not harm their infallibility. He stated that some of the actions and statements mentioned about the Prophet Muhammad were contrary to the facts and wisdom of the process and were not reasonable. He stated that he was afraid and worried because Moses had been away for a long time and because Pharaoh had killed one of his tribesmen. He said that when all these conditions came together, they affected his speech psychologically. While he found the content of some narrations about Prophet David and Prophet Solomon reasonable in terms of the nature of being human, he stated that some content was not acceptable. He put his method in his exegesis into practice by criticizing the content of a narration about Prophet Joseph using a sample of verses. Our study aims to analyze to what extent Māturīdī activated his principled stance on the subject of narrations. When his interpretations of the examples mentioned concisely and other narrations are examined, it is possible to say that he has functionalized Māturīdī's principled stance and method. He criticized the narrations that were incompatible with the attributes of the prophets in terms of infallibility, wisdom and fact, with remarkable and reasonable justifications, and found them unacceptable. While doing this, he also practiced the method of interpreting the Qur'an by using the Qur'an, mostly by taking examples from other verses.

Keywords

Tafsîr, Mâtürîdî, Narration, 'İşma, Wisdom, Fact, Criticism.

Citation

Ayhan, Bayram. “Mâtürîdî'nin İsmet, Hikmet ve Olgu Ekseninde Tefsir Literatüründeki Rivayetleri Eleştirisi”. *Nisar* 7 (Kasım 2025), 1-28.

Date of Submission	01.09.2025
Date of Acceptance	18.11.2025
Date of Publication	30.11.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - intihal.net
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	nisardergisi@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

İmam Mâtürîdî kendi dönemindeki tefsir literatürüne hâkim çok yönlü okumalar yapmış müfessirlerdendir. Mâtürîdî ile ilgili lisans üstü çalışmaların, kitapların, sempozyum ve çalıştayların varlığı mezkur gerçekliğin bir yansımasıdır.¹ Çok yönlü bir isim olduğu için kelimeler, sosyoloji, tefsir usulü, tefsir tarihi gibi muhtelif çalışma başlıklarına önemli veriler sunmuştur.² Dirayet tefsirinin ilk örneği kabul edilen *Te'vilâtu'l-Kur'ân* isimli eserinde Mutezile³, İmâmiye,⁴ Hariciye⁵ gibi ekollere direkt isim zikrederek eleştiriler yöneltmiş birisidir. Bu veri, Mâtürîdî'nin henüz erken dönemde birçok ekolün tartışmalarına vakıf olduğunu ve karşıt düşünceler ürettiğini göstermektedir. Mâtürîdî yaşadığı zaman dilimindeki tefsir rivayetlerine de hakim bir isimdir. Fakat rivayetlere dair yaklaşımı kendine özgü bir yapı arz etmektedir.⁶ Mâtürîdî, bazı rivayetleri bilmemiz gerekmediğini, bazılarını da yorum yapabilmemiz için elimizde bir vahyin var olması gerektiğini zikreder. Bu hususta ilerleyen başlıklar altında bilgi verileceği için birkaç örnekle iktifa edilecektir. Mezûr minvalde Hz. Adem'e yasaklanan ağacın ne olduğu ile ilgili birkaç görüşü aktarır. Bir görüşe göre üzüm veya buğday bitkisi olmalıdır. Üzüm (şarap) zevk verirken, insanların en temel gıdası hep buğday olmuştur. Diğer görüşe göre bu, bilgi ağacıdır. Zira Hz. Âdem ve Hz. Havva, onu yedikten sonra cinsel farklılıklarının farkına varmış ve avret mahallerini örtmeye çalışmışlardır. Oysa bu tür bir bilgiye ancak vahiy yoluyla ulaşılabilir. Oysa elimizde bu yönde bir bilgi yoktur. Bu sebeple Mâtürîdî,

¹ 2012 yılında Mâtürîdî özelinde yapılmış milletlerarası ilmi toplantının tebliğleri, zengin bir muhteva ile Mâtürîdî'nin ele alındığının göstergesidir. İlgili tebliğler Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları'na aynı yıl yayımlanmıştır. Bk. Salih Tuğ, Ali Özek vd. *Büyük Türk Bilgini İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2012) 12-36.

² Mâtürîdî'nin vahiy anlayışı, Hz. Peygambere yönelik itab ve ikazlar, eşleriyle ilgili bazı hususlar çalışılmış konular arasındadır. Fakat bu çalışmalar rivayetlere dair ilkesel tutumu ekseninde değil, spesifik başlıklar bağlamında ele alınmıştır. Bu konuda her birisi alanında dikkate değer çalışmalara imza atan bir ekibin çalıştığı yer aldığı bir çalışmada özellikle bazı bölümler için bk. Mehmet Özdemir, "Hz. Muhammed", *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*, (Ankara: Kuban Matbaacılık, 2018), 108-156.

³ Ebû Mansur Muhammed el-Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne: tefsîru'l-Mâtürîdî*, thk. Mecdî Basillûm, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 3/168; 6/216.

⁴ Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne*, 4/144.

⁵ Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne*, 6/216.

⁶ İmam Mâtürîdî kendisinden sonra klasik ve çağdaş dönemde birçok ismi etkilemiş ender karakterlerdendir. Bu konuda bilgi için bk. Veysel Gengil, *Mâtürîdî'de Tefsirin İmkânı*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2021), 26-38; Ali Karataş, "Çağdaş Tefsirde Mâtürîdî İzleri", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdiye Geleneği Tarih, Yöntem, Doktrin*, ed. Hülya Alper (İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 2018), 439-470; M. Zeki İşcan, "İslam Düşüncesinin Entelektüel Temellerinin Yeniden Yorumlanmasında Mâtürîdî'nin Katkısı" *EKEV Akademi Dergisi* 12/34 (2008), 1-22.

mezkûr ağacın ne olabileceğine dair fikir beyan edebilmek için elimizde kati bilgi veren vahiy olması gerektiğini ifade eder.⁷

Mâtürîdî, bazı konulardaki yorumları ile klasik görüşün dışına çıkmıştır. Hz. Âdem'in kendisine yasaklanan şeyi unutarak yemesine dair ayeti, olayın meydana geliş biçimi ve diğer ayetler ekseninde yorumlar. Dolayısıyla Hz. Âdem'in unutmasından bahseden ayet bildiğimiz anlamda bir unutmayı muhtevi değildir. Şeytanın onları ikna aşamalarının sonuncusunda ısrarlı olması, yemin etmesi⁸ ve gerekçe sunması⁹ bunu destekleyen verilerdir.¹⁰ Bilerek bu işi işlemediği, diğer taraftan da bildiğimiz anlamda unutma söz konusu olmaksızın Hz. Âdem'in söz konusu zelleyle işlediği yorumu;¹¹ kendisinden sonraki müfessirler tarafından da dile getirilmiştir.¹² Mâtürîdî'nin, şeytanın Hz. Âdem'i nasıl kandırabildiği konusunda isrâiliyât içeren rivayetleri dikkate almayan tavrı dikkat çekicidir. Şeytanın, Hz. Âdem'i nasıl kandırmış olabileceğini beyan ederken bunu vesvese yoluyla veya dünyada iken yapmış olabileceğini ifade eder. Zira olay dünyada gerçekleşmediyse, şeytan daha önce kovulmuş ve Hz. Âdem ile aynı ortamda bulunmamaktadır.¹³ İsrailoğulları'nın Şam bölgesinde zorba bir kavmin var olduğunu söylediği ayetle¹⁴ ilgili olarak tefsir literatüründe mitolojik varlık betimlemeleri yapılmıştır. Bu varlıkların devasa boyutları olan devler olduğu ifade dilmıştır. Öylesine büyüklerdir ki, insanlar yanlarında çekirge gibi durmaktadır.¹⁵ Mâtürîdî, ilgili âyete olgusal bir yaklaşım sergiler. Mâtürîdî'ye göre, “kavmen cebbârîn” ibaresiyle Şam bölgesindeki insanların savaşta kullanılabileceği insan gücü kastedilmiş olmalıdır. İsrailoğulları da bu güce karşı

⁷ Mâtürîdî, *Tevîlâtü ehli's-sünne*, 1/426.

⁸ el-A'râf, 7/21.

⁹ Şeytan yasaklanan söz konusu yiyeceği yemeleri durumunda melekler gibi olacaklarını, sonsuz bir hayata kavuşacaklarını söyler. el-A'râf, 7/20.

¹⁰ Kur'an'daki bazı âyetlerin başka âyetlerle ilintilendirilerek tefsir edilmesi, tefsir usulünde “Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri” metodu olarak isimlendirilmiştir. İmam Mâtürîdî de bu metodu sıklıkla tefsirinde kullanmıştır. Mâtürîdî'nin metodu ve örneklem için bk. Ali Karataş, *İmam Mâtürîdî Kur'an'ı Kur'an'la Te'vîl*, 2. Bs. (Ankara: Yesevi Yayıncılık, 2014), 122-136.

¹¹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü ehli's-sünne*, 7/315.

¹² Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb: Tefsîru'r-Râzî* (Lübnan: Dâru'l-Fikr li't-Tabaa ve'n-Neşr, 1981), 14/551; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*, thk. Abdurrahman 'Umeyrâ (Beyrut: Dâru'l-Vefâ, 1991), 2/225.

¹³ Mâtürîdî, *Tevîlâtü ehli's-sünne*, 4/377.

¹⁴ el-Mâide 5/22.

¹⁵ İnsanların yanlarında çekirge gibi kaldığı devlerden oluşan varlık betimlemeleri yapılmıştır. Bk. Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Şur'an*, thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî (Kâhire: Merkezu'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-'Arabiye, 2001), 8/290-291; Ebu'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahman es-Suyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Merkezu Hicr li'l-Buhûs, 2004), 5/245-246.

duramayacaklarını beyan etmiş olmalıdırlar.¹⁶ Mezkûr yorumlar Mâtürîdî'nin düşünce dünyası ve rivayetlere karşı tutumunun mahiyeti adına muhtasar olarak zikredilmiş olup, bu konuda birçok çalışma bulunduğu için¹⁷ tafsilata girilmeyecektir.

Mâtürîdî'nin özellikle peygamberler ile ilgili rivayetlerde hassas davrandığını ve ilgili muhtevayı eleştirel bir yaklaşımla yorumladığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda Hz. İbrahim'in üç yerde yalan söylediğine dair rivayetin kabul edilmesinin mümkün olmadığını beyan eder.¹⁸ Benzer tavrı, Hz. Ya'kûb ile ilgili bir rivayette görmek mümkündür. Hz. Yûsuf kardeşlerinin de olduğu ortamda gördüğü rüyayı anlatınca, Hz. Ya'kûb, bu rüyanın anlamsız bir gündüz rüyası olduğunu ifade etmiştir. Oysaki daha sonra Hz. Yûsuf'un rüyasını kardeşlerine anlatmamasını söylemiştir. Bu durumda Hz. Ya'kûb'un ilk tevili yaparken yalan söylediğini kabul etmek gerekir ki peygamberlerin yalan söylemesi kabul edilemez bir durumdur. Mâtürîdî'ye göre eğer böyle bir durum vuku bulduysa, Hz. Yakup ilahi emirle bunu yapmış olmalıdır.¹⁹ Mâtürîdî'nin tutumunun gerekçesi, peygamberler ile ilgili mezhebi ilkesel duruşudur.²⁰

Mâtürîdî peygamberlerin kesin emir ve yasaklar konusundaki açık vurgulara aykırı eylem ve söyleminin ismet kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini beyan eder. Dolayısıyla peygamberlerin açık bir emir ve yasağın olmadığı durumlarla ilgili bazı içtihat, tercih ve talepleri ismete muhalif değildir. Hz. Nuh'un oğlu ile ilgili talebi bu minvaldedir. Oğlunun iman ettiği düşüncesiyle bir talepte bulunmuş ve durumun öyle olmadığı kendisine bildirilmiştir.²¹ Yine Hz. Peygamber'in uyarıldığı birçok âyet bu eksende değerlendirilmelidir ki buna dair mücmel örnekler çalışmamızda zikredilecektir. Mâtürîdî'nin ismetin kapsamı ve mahiyeti ile ilgili belirginleştirdiği ilke dikkate değerdir. Peygamberlerin ismete muhalif görünen bazı taleplerini bu minvalde okumalara tabi tutar. Örneklerin incelenmesinde görüleceği üzere Mâtürîdî'nin duruşu ve tutumu hem değerlidir hem de etkinliğiyle öne çıkmaktadır. Zira kendisinden sonraki birçok müfessir onun bu ilkesel tutumu ekseninde peygamberler ile ilgili rivayet ve âyetlerin literal vurgusunu anlama ve anlamlandırma ameliyesinde bulunmuşlardır.²²

¹⁶ Mâtürîdî, *Tevîlâtü ehli's-sünne*, 3/496.

¹⁷ Yusuf Ağkuş, "İmam Mâtürîdî'nin İsrâiliyat'a Yaklaşımı", *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi* 22/1 (2022), 467-489.

¹⁸ Mâtürîdî, *Tevîlâtü ehli's-sünne*, 8/573. Üç yalan ile ilgili rivayete dair senet ve metin eksenli değerlendirmeler için bk. Sehal Deniz Varlık, "Üç Yalanlar Hz. İbrahim'i (a.s) Bir Araya Getiren Rivayetlerin Değerlendirmesi", *Dergiabant* 13/1 (2025), 62-84; Abdurrahman Ateş, "Hz. İbrahim'e İsnat Edilen Üç Yalan", *EKEV Akademi Dergisi* 8/18 (2004), 75-88; Murat Bahar, "Yûsufefendizâde'nin Hz. İbrahim'e İsnat Edilen Üç Yalan Meselesini Şerhi", *Amasya İlahiyat Dergisi* 23/2 (Kasım 2024) 105-130.

¹⁹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü ehli's-sünne*, 6/207.

²⁰ Bu konuda tafsilatlı bilgi için bk. Muammer Esen, "Nübüvvet (Peygamberlik) ve Peygamberler", *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*, ed. Şaban Ali Düzgün, (Ankara; Kuban Matbaacılık, 2018), 108-156.

²¹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü ehli's-sünne*, 6/136-137.

²² Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gâvâmidî't-tenzîli ve 'uyûni'l-eqvâli fi vucûhi't-te'vîl*,

Mâtürîdî'nin peygamberler ile ilgili rivayetler konusunda hassasiyeti dikkat çekicidir. Bilhassa Hz. Peygamber ile ilgili müfessirlerin dile getirdiği hususları tahlil ederken “Hz. Peygamber hayattaymış gibi davranılması” kaydını öne çıkarır. Benzer şekilde Hz. Peygamber'in eşleri ile ilgili konularda da “onlar bizim annelerimizdir ve kişinin annesi ile ilgili tanımlamalardaki hassasiyetinin önemli olduğunu” belirtir.²³

Mâtürîdî'nin tüm rivayetlere dair eleştirilerini tahlil etmek, bir makalenin mahdut alanı içerisinde mümkün değildir. Bu yüzden de bazı örneklerle konu teşrih edilmeye çalışılacaktır. Öncelikle müfessirlerin ilgili konuya dair rivayetleri çok tafsila girilmeden zikredilecek, bilahare Mâtürîdî'nin eleştirilerine yer verilecektir. Bu sıralama bazen de önemine binaen Mâtürîdî'nin eleştirilerinden sonra rivayetlerin zikredilmesi şeklinde değişebilir. Zaten kendisi de rivayetlere hakim olduğunu açıkça zikretmektedir. Bu anlamda “müfessirlerin bir kısmının rivayet ettiğine göre” şeklindeki atıflarla söz konusu rivayetlere temas eder. Bazen tafsilat verirken, çoğu zaman rivayetin ayrıntısına girmemiştir. Bazı rivayetleri bilmektedir fakat bunları zikretmenin uygun ve gerekli olmadığını ekler. Bazı rivayetleri bilmemiz gerekmediğini, bazılarını kabul edebilmemiz için elimizde vahye dayalı bilgiler olması gerektiğini belirtir. Bazen de söz konusu rivayetin ismet, hikmet ve olguyla mutabık olmadığını vurgular. Olgusal yaklaşımlarında da durumu dikkate alan alternatif yorumlar üretir. Dolayısıyla, Mâtürîdî'nin rivayetlere yaklaşımının diğer müfessirlerle karşılaştırıldığında, farklılaştığını söylemek mümkündür. Çalışma, Hz. Peygamber'in hayatına dair bazı rivayetlerle başlamak suretiyle, diğer bazı peygamberlere dair rivayetlere Mâtürîdî'nin yaklaşımlarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda çalışma, Mâtürîdî'nin ilkesel yaklaşımı ekseninde bir okuma yapması yönüyle özgünleşmektedir. Zira incelediğimiz rivayet ve yorumlarda mezkur ilkesel tutumuna sıklıkla temas etmektedir.

1. Hz. Peygamber Hakkındaki Bazı Rivayetlere Dair Eleştirileri

Mâtürîdî, Hz. Peygamber hakkında tefsir literatürünün aktardığı bazı rivayetleri isabetli görmemiş ve eleştirmiştir. Bu bağlamda, Hz. Peygamber'in bazı edimleri ile ilgili olarak müfessirlerin aktardığı yorum ve rivayetlere katılmadığı iki âyete yer verilecektir: Birincisi Hz. Peygamber'in Mekkeli aristokratların taleplerine olumlu cevap verdiğine dair En'âm Sûresi'nin 52. âyetine dair rivayettir.²⁴ Rivayete göre Mekke aristokratları fakirler ve köleler ile bir arada bulunmak istememektedirler. Abese Sûresi'nin ilk âyetlerinde de zımnen buna benzer bir durum vardır. Bazı müfessirler İslam'ın güçlenmesine vesile olacağı içtihadıyla

---

thk. Adil Ahmed Abdulmevcud (Riyad: Mektebetu'l-Abikan, 1998), 4/112-113; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 22/124; Hayreddin Karaman, vd., *Kur'an Yolu Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 3/216-218.

²³ Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne*, 10/82-84.

²⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 9/259; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/350; Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis: Tertibu's-süver hasebe'n-nüzûl* (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 2000), 4/96.

Hız. Peygamber'in ileri gelenlerle diyalog ve ilgisini arttırdığını belirtmişlerdir.²⁵ Görme engelli bir sahabe ye yüzünü ekşitmesi de bu sürecin bir sonucudur. Kendisine sadece fakirlerin veya toplumda değ er görmeyen engelli kiş ilerin iman ettiğ i düş üncesinin oluş maması için görme engelli sahabe ye ilgi göstermemiş , üst düzey statüsü olan kişi ye yönelmiştir. Kur'ân, bu davranış ının yanlış olduğunu beyan etmiştir.²⁶ Kronolojik olarak bu olaydan sonrasına tekabül eden En'âm Sûresi'nin 52. âyetinde, benzer bir durumun daha üst taleplerle gerçekleş tiğ ine dair bazı rivayetler vardır. Rivayetlere göre Mekke aristokratları açıkça kendileri ile fakir ve kölelerin bir arada bulunmaması talebinde bulunmuş lardır. Dış arıdan gelen elçilerin de fakir ve köleler ile bir arada bulunmaları durumunda İslam'a karşı yanlış bir algı oluş uabileceğ ini söyleyerek Hız. Peygamber'i ikna etmiş lerdir.²⁷ Sonraki süreçte bu taleplerinin yazılı bir metne dökülmesini beyan etmiş lerdir. Hız. Peygamber Hız. Ömer gibi isimlerin de onayı ile bu talebi kabul etmiş ve yazılı metin için Hız. Ali'yi görevlendirmiş tir.²⁸ Mâtürîdî bu rivayetleri tafsilatlı bir şekilde zikretmemiş fakat rivayetin muhtevasının kabulünün mümkün olmadığını belirtmiştir. Mâtürîdî'nin mezkûr rivayeti kabul etmeme gerekçesi, rivayetin hikmete aykırı olmasıdır. Mâtürîdî'ye göre peygamberler, insanları hakikate yöneltmek için gönderilmiş lerdir. Dolayısıyla bir mübelliğ insanların sosyal statülerini dikkate almadan insanları davet eder. İnsanların statü farklarını gözeterek davet edilmeleri, kimilerinin öncelenip diğ erlerine ikinci sınıf muamelesi yapılması kabul edilemez bir durumdur. Mâtürîdî, bu itirazına ek olarak, Hız. Peygamber'in Mekkeli aristokratların teklifine binaen onlar varken fakirleri ve köleleri meclise almama yönünde bir mukavele imzalamayı aklından bile geçirmediğ ini belirtir. Âyetteki kınama olayın gerçekleş tiğ ini ifade etmek için değ ildir, pratiğ e dökülemeyeceğ ini belirtmek içindir.²⁹ Doğrusu, Mâtürîdî'nin mezkûr eleştirileri makul ve makbuldür. Zira daha önce inmiş olan Abese Sûresi'nde bu nevi bir durum meydana gelmiş ve salt statü sahibi olduğu için kiş ilerin tebliğ de öncelenmemesi gerektiğ i bildirilmiş en Hız. Peygamber'in tekrar benzer bir edimde bulunmuş olması isabetli ve hikmetli görünmemektedir.

Mâtürîdî'nin Hız. Peygamber bağ lamında eleştirdiğ i bir diğ er konu müfessirlerin Nisâ Sûresi 105. âyetine dair zikrettikleri rivayetlerdir. Mâtürîdî farklı muhtevası olan rivayetler

²⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 24/105; Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed es-Sellâme, (Riyad: Dâru Tayyibe li'n-Neşr, 1997), 8/319.

²⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 24/105; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 8/319; Ebû Muhammed Hasan b. Mesûd el-Begavî, *Tefsîru'l-Begavî: Meâlimu't-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, (Riyad: Dâru Tayyibe li'n-Neşr, 1989), 8/335; Nâsiruddîn Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman Maraş lî, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001), 5/286; Ebu Hayyân Muhammed b. Yûsuf el-Endelûsî, *Tefsîru'l-bahri'l-muhîr*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993), 8/419.

²⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 9/259; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/350.

²⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 9/259; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/350; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 4/96.

²⁹ Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne*, 4/96-97.

içerisinden bir tercihte bulunarak müfessirleri eleştirmiştir. Zira bir rivayete göre Rifâa b. Zeyd isimli sahâbînin sofasından silahları ve bir tüccardan aldığı saf unu çalınır. Yeğeni Katâde b. Numan, yaptığı araştırmalar sonrası hırsızlıkla meşhur olan Ubeyrîk oğullarından Tu'me isimli kişinin silahları çaldığını tespit eder. Ubeyrîkoğulları önce suçu bir masum müslümanın üzerine atar. Fakat kendilerini kurtaramayacaklarını anlayınca durumu Hz. Peygamber'e aktararak, Katâde'nin kendilerini hırsızlıkla itham ettiğini söylerler. Katâde, durumu öğrenmek için Hz. Peygamber'in yanına gittiğinde, Hz. Peygamber Katâde'ye sitem eder ve, "ellerinde delil olmadan masum insanları hırsızlıkla suçladığını" söyler. Bu olaylardan sonra Hz. Peygamber'e âyet iner ve Tu'me'ye arka çıkmaması ifade edilir.³⁰ Taberî'nin aktardığı bir rivayete göre; bir Yahudi'ye emanet edilen zırhı çalan Tu'me suçu masum birinin üzerine atar. Kendisinin masum olduğunu iddia eder, bunun için de Hz. Peygamber'e elçiler gönderir. Elçiler Tu'me'yi savunup Yahudi'yi yalanlamasını isterler. Hz. Peygamber bunu yapmak üzere iken ilgili ayet iner.³¹ Diğer rivayete göre Tu'me birisinin zırhını çalar ve suçu bir Yahudi'nin üzerine atar. Ubeyrîkoğulları, Hz. Peygamber'e gelip Tu'meyi aklayıp, Yahudi'yi yalanlamasını isterler. Hz. Peygamber talep edileni yapmak isterken ilgili ayet iner.³² Mâtürîdî müfessirlerden ilgili rivayeti aktararak; Hz. Peygamber'in hırsızın haklı olduğunu ve doğru söylediğini belirtmeye niyetlendiğinde, "Hainlerden taraf olma" âyetinin indiğini belirtir. Müfessirlerin, Hz. Peygamber'in bir haine arka çıkması düşüncesine binaen âyetin inmiş olduğu söyleminin doğru ve uygun olmadığını zikreder. Mâtürîdî'ye göre Hz. Peygamber, elindeki verilere göre bir içtihatla bulunmuştur. Nitekim çalınan mal başkasının evinden çıkmış ve bu durumda söz konusu kişinin hırsızlıkla suçlanması doğru olmayacağı kanaatini edinmiştir.³³ Hz. Peygamber, kararını verme konusunda biraz daha bekleyip durumun nihai sonucunu netleştirmede için uyarılmıştır. Burada ismete aykırı bir durumun olmadığını belirten Mâtürîdî, ismetin mutlak yasaklar için geçerli olduğunu ekler. Hz. Peygamber Allah'ın kendisini hatadan koruduğunu bilmekteydi. "Hainlere taraf olma" ifadesi "Sakın müşriklerden olma"³⁴ ve "Sakın şüpheye düşenlerden olma"³⁵ âyetlerinde vurgulandığı üzere meydana gelmemiş bir durumdan sakındırmak içindir.³⁶ Dolayısıyla Mâtürîdî, müfessirlerin rivayetteki anlatıya binaen; Hz. Peygamber'in hainlere destek olmayı düşündüğü için uyarıldığı yönündeki

³⁰ Ebû Muhammed Abdullah b. Gâlip İbn Atiyye, *el-Muḥarreru'l-veciz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Abdusselam Abdüşşâfi (Beyrut: Daru'l-kutubi'l-İlmiyye, 2001), 2/109; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 2/405.

³¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 7/466; Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn: Tefsîru'l-Mâverîdî*, thk. Abdulkaksûd b. Abdurrahîm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 1/528;

³² Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 7/467; Ebû'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen el-Bikâî, *Naẓmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyy ve's-süver*, thk. Abdulmuhsin Enîs (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995), 5/387-388.

³³ Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne*, 3/356; 5/387-388.

³⁴ Yûnus, 10/105.

³⁵ el-Bakara, 2/147.

³⁶ Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne*, 3/356.

ifadelerinin isabetli olmadığını belirtir. Mamafih, Hz. Peygamber'in ismete aykırı bir eylemi yoktur, O (a.s) gözleme dayalı içtihadında yanılmıştır.

Hz. Peygamber ile ilgili olarak Mâtürîdî'nin hiç hoş olmadığını ifade ettiği hususlardan birisi de bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in nübüvvetten önce müşrik olduğuna dair bilgidir. Duhâ Sûresi'nin “*Seni dalâlette buldu da hidayete ulaştırdı*”³⁷ âyeti ile ilgili olarak birçok rivayet vardır. Çalışmanın sınırları göz önünde bulundurulduğunda tüm rivayetlerin aktarılması mümkün değildir. Söz konusu rivayete göre; Hz. Peygamber, risaletten önce kavminin dinine tabi olduğu için ilgili âyet bu duruma işaret etmiştir. Rivâyet, Süddî'den (ö. 127/745) aktarılmıştır ve Hz. Peygamber'in kırk yıl kavminin inancına tabi olduğu zikredilmiştir.³⁸ Binaenaleyh âyete dair yorumlardan birisi “sen sapkıntı ve Allah seni tevhit inancına ulaştırdı” şeklindedir.³⁹ Mâtürîdî, bu yorumun hiç hoş olmadığını ve Hz. Peygamberin sapıklık ile tavsifinin uygun olmadığını belirtir.⁴⁰ Kur'ân'da Allah, Hz. Peygamber'in kitap ve tevhide dair bilgisinin olmadığını⁴¹ işaret etmektedir. O, sapkın bir kavmin içerisinde hakikatin arayışındaydı ve Allah onu aradığına ulaştırdı. Mâtürîdî başka ayetlerden yola çıkarak, yani Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsir ederek, tefsir literatüründe yer alan rivayet ve yorumu eleştirmiştir.

Mâtürîdî'nin tasvip etmediğini beyan ettiği bir diğer rivayet Hz. Peygamber'in eşlerinden Hz. Zeyneb ile ilgili olarak tefsir literatüründe yer almıştır. Müfessirlerin bir kısmının aktardığı rivayete göre Hz. Peygamber Zeyd'in eşini görmüş, beğenmiş ve onunla evlenmek istemiştir.⁴² Zeyd bu durumu anlamış ve Hz. Peygamber'e gelerek Hz. Zeyneb'in kibirli bir kadın olduğunu ve kendisini küçük görerek ona eziyet ettiğini ifade etmiştir. Hz. Peygamber, kalbinde Hz. Zeyneb'e dair var olan düşüncelerine rağmen Zeyd'in onu boşama düşüncesini olumlamamış ve eşini yanında tutmasını salık vermiştir. Mâtürîdî, Hz. Peygamber'den sabit bir rivayet olmadıkça mezkûr yorumun dile getirilemeyeceğini beyan eder. Mâtürîdî herhangi bir gerekçe olmaksızın Zeyd'in eşini boşamak istemiş olabileceğini ifade eder. Hz. Zeyneb onu tahkir ettiği için usandığından dolayı boşamak istemiş ve Hz. Peygamber'den de izin istemiş olabilir. Nitekim Hz. Zeyneb Hz. Peygamber'in halasının

³⁷ ed-Duhâ 93/7.

³⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 24/489.

³⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 24/489.

⁴⁰ Mâtürîdî, *Tevilâtü ehli's-sünne*, 8/390; Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî, *Tefsîru Ebi'l-Leys es-Semerkindî*, thk. Muhammed Muavviz (Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993), 3/487.

⁴¹ eş-Şûrâ 42/52.

⁴² Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 19/115. Taberî bu bilgiyi aktarırken “*فيما ذكر*” “zikredildiğine göre” şeklinde bir ibare kullanır. Diğer rivayeti İbn Vehb ve İbn Zeyd kanalıyla aktarır. Bu rivayete göre rüzgar kapının önündeki örtüyü kaldırır, Hz. Peygamber Hz. Zeyneb'i görür ve güzelliği kalbine işler. Bu durumda da diğerine (Zeyd'e) artık kerih görünür. Hz. Peygamber'in içinde gizlediği şey de Zeyd'in Zeyneb'i boşaması ve onunla kendisinin evlenme düşüncesidir. Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 19/116.

kızıdır ve onları evlendiren de Hz. Peygamberdir.⁴³ Mâtürîdî'nin asla tasvip edilemeyeceğini söylediği bir diğer yorum, “Allah’ın ortaya çıkaracağı şeyi içinde gizliyordun”⁴⁴ ibaresi bağlamındadır. Hz. Peygamber içinden Zeyd’in Hz. Zeyneb’i boşamasını ve onunla evlenme düşüncesini geçirmektedir. Bunu içinde gizliyor ve Zeyd’e eşini boşamamasını tavsiye ediyordu.⁴⁵ Yani Hz. Peygamber Hz. Zeyneb’i seviyor, beğeniyor ve onunla evlenmek istiyordu. Bu evlenme düşüncesini de Allah âyetle izhar etmiştir. Mâtürîdî çoğu müfessirin bu düşüncede olduğunu ifade edip bu yorumun gerçeğe uzak olduğunu belirtir. Mâtürîdî ayrıca Zeyneb’i boşasa da onunla kendisi evlense düşüncesinin varlığına rağmen Zeyd’e eşini boşamamasını söylemesinin kabul edilemez olduğunu ekler. Şayet Hz. Peygamber’den bize bu konuda tartışmasız bir rivayet gelmiş olsaydı ve Hz. Peygamber içinde gizlediği şeyin ne olduğunu söylemiş olsaydı, bu dikkate alınırdı. Fakat zan içeren mevcut rivayetler, bu konuda değer ifade etmez ve dikkate alınmaz.⁴⁶ Mâtürîdî’ye göre Hz. Peygamberin çekindiği şey, insanların kınamasıdır. Çünkü o toplumda evlatlık, öz evlat gibi değer görüyordu ve evlatlığın karısıyla evlenmek toplum nezdinde kabul görmeyen bir eylemdir. Dolayısıyla bundan çekinmesi doğaldır. Fakat Allah, toplumdaki bu kabulün ve evlatlığın eşiyle evliliğin yanlışlığını ortaya çıkarmayı murad etmiş ve âyette beyan etmiştir.⁴⁷ Mâtürîdî evlatlığın eşine dair toplumsal olgu bağlamında, rivayeti eleştirmiş ve dikkate değer bir yorum yapmıştır. Mâtürîdî’nin kabul edilemez olarak tavsif ettiği bir diğer rivayet ve yorum yine Hz. Zeyneb ile ilgilidir. “Daha öncekiler arasında da Allah’ın adeti böyledir”⁴⁸ âyeti ile ilgili olarak bazıları Hz. Dâvûd’u örneklemişlerdir. Nasıl ki Hz. Dâvûd bir kadını beğenmiş ve Allah onları birleştirdiyse,⁴⁹ aynı şekilde Hz. Peygamber’i de hoşuna giden Hz. Zeyneb ile birleştirmiştir. Mâtürîdî bu yorumun kabul edilemez, ilgisiz bir yorum olduğunu beyan eder.⁵⁰

⁴³ Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli’s-sünne*, 8/387-387.

⁴⁴ el-Ahzâb 3/37.

⁴⁵ Hz. Peygamber’in içinde gizlediği şey Zeyd’in Zeyneb’i boşaması ve onunla kendisinin evlenme düşüncesidir. Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vili âyi’l-Kur’ân*, 19/116; Ebu’l-Hasan el-Vâhidi, *el-Vasît fi Tefsiri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, thk. Adil Ahmed Abdulmarsud (Beyrut: Dâru’l-Kutubî’l-İlmiyye, 1994), 3/473; Suyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, 12/53-54. Bu ayete mahsus bir çalışma için bk. Celalettin Divlekci, “Ahzâb Sûresi 37 Ayetiyle İlgili Nüzul Sebebi Rivayetleri ve İlmi Değeri”, *EKEV Akademi Dergisi* 59/18 (Bahar 2014), 89-106; Hz. Peygamber’in nefsinde gizlemiş olduğu şeyin ne olduğuna dair farklı bir bakış açısıyla kaleme alınan bir içerik için bk. Muhammed Bahaeddin Yüksel, *Kur’an’ı Farklı Anlama ve Nedenleri* (Ankara Okulu Yayınları, 2017), 305-315.

⁴⁶ Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli’s-sünne*, 8/391

⁴⁷ Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli’s-sünne* 8/392. Benzer yorum için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Hişâm Semir el-Buhârî (Riyad: Dâru ‘Âlemi’l-Kutub, 1372/1952), 14/188; Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Taḥrîr ve’t-tenvîr*, (Tunus: ed-Dâru’t-Tunusiyye, 1984), 22/33-34.

⁴⁸ el-Ahzâb 33/38.

⁴⁹ Mâverîdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, 4/408; Suyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, 12/58.

⁵⁰ Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli’s-sünne*, 8/392.

Mâtürîdî Hz. Peygamber'in Hz. Zeyneb'le evliliği ile ilgili aktarılan rivayetler ve yorumları olgusal açıdan eleştirmiş ve kabul edilemez bulmuştur. Zira Hz. Peygamber'in Hz. Zeyneb'i perde arkasından görüp, gönlüne onun sevgisinin düşmesi sebebiyle Allah tarafından bu isteğinin giderilmiş olduğunu söylemek birçok açıdan tutarsızdır. Öncelikle Zeyd'e eşini boşamamasını söyleyip diğer taraftan keşke boşasa şeklinde bir düşünceyi gizlemesi bir peygamber için kabul edilemez bir durumdur. Hz. Dâvûd örneğine kıyasla Hz. Zeyneb olayının yorumlanması da benzer bir sorun içermektedir. Doğrusu, Hz. Zeyneb statü olarak üst düzey bir aileye mensup olduğu için kölelikten azad edilmiş Zeyd'i hep küçük görmüştür ve bu yüzden Zeyd Hz. Zeyneb'i boşamıştır. Hz. Peygamber'in içinde sakladığı ve çekindiği şey, evlatlığın eşiyle evlenmenin o toplumda yargılanmasıdır. Hz. Peygamber bu yanlış kabulün kendisi vesilesiyle ortadan kaldırılmasından çekinmekteydi. Olgı, Mâtürîdî'nin bu yorumunu doğrulamaktadır. Dolayısıyla Mâtürîdî hem olgusal hem peygamberlik müessesinin hikmetiyle bağdaşmayan duruma binaen ilkesel olarak tutarlı bir eleştiri yapmıştır.

Mâtürîdî'nin çok çirkin bir rivayet ve yorum olarak tanımladığı ve eleştirdiği hususlardan birisi yine Hz. Peygamber'in eşleri ile ilgilidir. Ahzâb Sûresi'nin 53. âyeti bir bütün olarak sahabeye hitap etmekte ve bazı konularda onları eleştirmektedir.⁵¹ Âyetin bütün sahabeye şamil kılınması doğru olmamakla birlikte bazılarını eleştirdiği rivayetlerden ve âyetin muhtevassından anlaşılmaktadır. Öncelikle âyet Hz. Peygamber'in evine izinsiz gidilmemesini, eğer izinli gidilmişse de çok oturulmaması, ezvâc-ı tahirattan bir şey istenecekse perde arkasından istenmesini ifade etmektedir. Âyetin devamında da onların Hz. Peygamberi incitmemeleri ve kendisinden sonra da eşleriyle evlenmelerinin ebediyen yasaklandığı ifade edilir. Rivayetlere göre bu âyet Hz. Zeyneb ile evlendiği zaman davete icabet edip orada uzun süre kalan bazı kişilerin davranışlarını eleştirmektedir.⁵² Benzer şekilde Hz. Peygamber'in eşleri ile perde arkasından konuşmaları ifade edilmektedir, yani hicab/örtü emri gelmiştir.⁵³ Âyetin sonunda yine baş taraftaki hitaptan bağımsız olmaksızın sahabeyi muhatap alarak Hz. Peygamberi üzmemeleri ve vefatından sonra da eşleriyle ebediyen evlenmemeleri gerektiği vurgulanır.

Mâtürîdî'nin eleştirdiği rivayet ve yorum, âyetin sonundaki yasak ile ilgilidir. Mâtürîdî müfessirlerin hicap âyetleri indikten sonra birisinin bu durumu eleştirmesi sebebiyle

⁵¹ Söz konusu âyet mealen şöyledir: "Ey iman edenler! Size izin verilmedikçe Peygamberin evlerine girip de yemeğin hazırlanmasını beklemeyin; fakat yemeye çağırıldığınızda girin; yemeğinizi yiyince de hemen dağılın, söze dalıp oturmayın. Bu davranışınız peygamberi rahatsız ediyor, size söylemeye çekiniyor, oysa Allah hak olanı açıklamaktan çekinmez. Peygamber hanımlarından bir şey istediğinizde, onlar perde arkasında iken isteyin; bu sizin kalplerinizin de onların kalplerinin de temiz kalması için en uygunudur. Resûlullah'ı üzmeye hakkınız yoktur, kendisinden sonra ebedî olarak eşleriyle de evlenemezsiniz, sizin bunu yapmanız Allah katında büyük bir günahıdır."

⁵² Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Şur'ân*, 19/168-175; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Şur'ân*, 14/224.

⁵³ Bu konuda tafsilat için bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Şur'ân*, 19/168-175; Mâtürîdî, *Tevlâtü ehli's-sünne*, 8/405-407; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Şur'âni'l-'Azîm*, 6/450-454; Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 12/105-112.

âyetin son kısmının indiğini aktardıklarını belirtir. İlgili kişi artık amcalarımızın, halalarımızın, teyzelerimizin ve dayılarımızın kızlarının yanına girmekte mi yasaklandı, ben Peygamber öldükten sonra onun falan eşiyle evleneceğim, der ve söz konusu âyetin ilgili bölümleri nazil olur. Mâtürîdî, ismi geçen kişinin sahabeden birisi olamayacağını özellikle vurgular.⁵⁴ Çünkü sahabenin böylesine çirkin ve gerçeğe aykırı bir şey söylemesi kabul edilemezdir. Sadece sahabenin değil sahih iman sahibi bir müminin de böyle bir şeyi söylemesi ve dahi aklından geçirmesi bile mümkün değildir. Zira sahabe ile Hz. Peygamber arasındaki ilişkinin boyutu mezkûr duruma uymamaktadır. Eğer muhatap bir münafık ise durumun değişebileceğini söyleyen Mâtürîdî, Hz. Peygamber'in eşleriyle ilgili düşüncenin sanki o hayattaymış gibi kabul edilmesi gerektiğini belirtir. Hz. Peygamber hayatta iken böyle bir durum mümkün olmadığı gibi vefatından sonra da sanki hayattaymış gibi mümkün değildir.⁵⁵

Mâtürîdî'nin itirazı ve tespitleri dikkate değerdir. Sahabeden birilerinin bu çirkin ve kabul edilemez durumla yan yana gelip gelmediğinin de tespiti elzemdir. Tefsir literatüründe sahabeden bu konunun muhataplarının var olduğuna dair rivayetler calibi dikkattir. Taberî (ö. 310/767) hicab âyetleri inmeden önce Hz. Peygamberin eşleri ile görüşen bir adamın, mezkûr sözü söylediğini ifade eder. Eğer Allah Elçisi ölürse, onun eşleriyle evleneceğini söyler ve bunun üzerine ilgili âyetler nazil olur.⁵⁶ Mâverdî (ö. 450/1058) Süddî kanalıyla bu kişinin Benî Temim'den birisi olduğunu zikretmiştir. Mâverdî, Hz. Peygamber'in vefatından sonra eşlerinin iddetinin vücubu konusunda ihtilaf olduğunu ekler.⁵⁷ Doğrusu bu bilginin anlamı ve hikmeti belirsizdir. Zira iddet yeniden evlenilebilmesi için beklenmesi gereken bir süredir,⁵⁸ ezvâc-ı tâhirat, Hz. Peygamber'den sonra evlenemeyeceği için bunun tartışılmasını anlamlandırmak güçtür.

Celâleddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505) Mâtürîdî'nin itiraz ettiği durumu olumlayan rivayetler zikretmiştir. İbn Abbas'ın (ö. 68/687) senedinde yer aldığı ve Beyhâkî'nin (ö. 458/1066) Sünen'inde zikredilen rivayete göre bu kişi Hz. Peygamber'in ashabından birisidir.⁵⁹ Hz. Peygamber vefat ettikten sonra Hz. Âişe (ö. 58/678) veya Ümmü Seleme (ö. 62/681) ile evleneceğini söyler, bunun üzerine ilgili âyet nâzil olur. İbn Abbas'tan aktardığı diğer rivayete göre bu kişi Hz. Peygamber'in eşlerinden birisinin amcasının oğludur ve söz

---

⁵⁴ İbn Âşur söz konusu kişinin Talha b. Ubeydullah olduğu yönünde bir rivayet olduğunu beyan eder. Rivayet göre Talha böyle bir şeyi kalbinde düşünmüş ve bunun üzerine ilgili ayet inmiştir. İbn Âşur bu rivayet ve yorumun siyasi bir saikle zikredilmiş olabileceğini ve kabulünün mümkün olmadığını ekler. bk. İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, 22/93-94.

⁵⁵ Mâtürîdî, *Tevlâtu ehli's-sünne*, 8/407-408.

⁵⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 19/169-170.

⁵⁷ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 4/419-420.

⁵⁸ H. İbrahim Acar, "İddet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/466-471.

⁵⁹ Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhâkî, *es-Sünenul Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadîr 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 7/110; Ayrıca bk. Vâhidi, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 3/480.

konusu çirkin sözü söyledikten sonra âyet inince çok pişman olur. Tevbe etmek için köle azad eder ve yürüyerek hacca gider.⁶⁰ İkinci rivayetteki kişinin pişmanlığı ve sonra yaptıkları önem arz etse de Mâtürîdî'nin ifade ettiği üzere böylesi bir çirkinlik içerisinde bulunabilmesi olguyla mutabık değildir. Beyhâkî'nin zikrettiği sahabeden olan kişiye dair Mâtürîdî'nin eleştirileri tümüyle doğrudur. Sahabeden birisinin böyle çirkin bir söylemle yan yana gelmesi makul değildir. Zira incelemeye konu olan âyetin birkaç âyet öncesinde Allah müminlerle Hz. Peygamber arasındaki ilişkiyi “*Peygamber müminlerin kendi canlarından daha yakındır ve onun eşleri onların anneleridir*”⁶¹ şeklinde etkileyici bir mahiyette tanımlamaktadır. Bu şekilde bir ilişkisi olan müminlerin ve dolayısıyla sahabeden birisinin anneleri sayılan ezvâc-ı tâhirât için zikri geçen çirkin ifadeleri kullanması makul değildir. Nitekim Mâtürîdî sahabe ve ezvâc-ı tâhirât ilişkisini oğul anne bağlamında da değerlendirir ve yorumunu desteklemeye çalışır.⁶²

Mâtürîdî'nin Hz. Peygamber'in eşleri ile ilgili tutumuna dair ifk hadisesinde de örneklem olabilecek bir yorum vardır. Hz. Âişe ile Safvan arasında bir ilişkinin olabileceğini düşünen ve bunu basit bir olay gibi algılayarak konuşan müminler âyetle sert bir eleştiri almıştır.⁶³ Zira onlar bunu konuşmanın sıradan şeyleri konuşmak olduğunu ve mezkur durumun imkanını zımnen onaylamaktadır. Oysaki onların yapmaları gereken bunun apaçık bir iftira olduğunu söyleyip asla konuşmamaktır. Mâtürîdî söz konusu âyetleri yine psikolojik ve olgusal bir mahiyette yorumlar. Ashabdan herhangi birisi, Hz. Âişe veya Allah Elçisi'nin diğer eşleriyle zina etmeyi aklından bile geçiremez. Nasıl ki kendisiyle Allah Elçisinin herhangi bir eşi böyle çirkin bir durum ile anılamayacaksa, Safvan ile de bunun olmayacağı düşünülmelidir. Mâtürîdî daha sonra olayı kişilerin kendileri üzerinden değerlendirmelerini beyan eder. Onlardan her hangi birisi kendi eşleri için bunu düşünmüyorsa, müminlerin anneleri/ümme-hâtü'l-mü'minîn için de bunu düşünmemelidir.⁶⁴ Mâtürîdî bu yorum ile konuya olgusal bir yaklaşım sergiler. Hz. Peygamber'in eşleri onların anneleri kabul edilmektedir ve dolayısıyla ümmehâtü'l-mü'minîn ile sahabeden birisi arasında söz konusu durum asla kabul edilemez. Mâtürîdî'nin bu yorumu sahabe ile ezvâc-ı tâhirat arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiğine de ışık tutmaktadır.

2. Hz. Mûsâ ile İlgili Rivayetleri Eleştirisi

Mâtürîdî'nin Hz. Mûsâ ile ilgili eleştirdiği rivayetler başlığı altında öncelikle peygamberlerin sıfatları ile bağdaşmayan bir rivayet analiz edilecektir. Söz konusu rivayet Hz. Mûsâ'nın bir duası ve Firavun'un onu tahkir etmesine dair âyetler bağlamında

---

⁶⁰ Suyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr*, 12/113.

⁶¹ el-Ahzâb, 33/6.

⁶² Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne*, 8/414-415.

⁶³ en-Nûr 24/15.

⁶⁴ Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne*, 7/531-532.

zikredilmiştir. Hz. Mûsâ Mısır'da bir Kıptî ile kavga eden İsrâîloğulları'ndan birisini ayırmak isterken Kıptî'nin ölümüne sebep olur.⁶⁵ Daha sonra şehirden çıkar, karşılaştığı iki kızın hayvanlarını otlattığı için kızların yaşlı babası tarafından kızlarından birisiyle evlendirilir. Sekiz veya on yıllık bir süreden sonra peygamber olarak seçilir. Firavun'u uyarmak ve İsrâîloğulları'nı Mısır'dan çıkarmak için tekrar Mısır'a döner.⁶⁶ Hz. Mûsâ bu süreçte bir konuşmasının anlaşılabilmesi için dilindeki düğümü çözmesi için dua eder. Bununla da yetinmez ve kardeşi Hz. Hârûn'un kendisine yardımcı olarak verilmesini talep eder. Bu talebinin gerekçesi de Hz. Hârûn'un kendisinden daha fasih konuşuyor olmasıdır.⁶⁷ Firavun'u uyarmak ve İsrâîloğulları'nı Mısır'dan çıkarılmakla emrolunmuştur. Ne var ki Firavun Hz. Mûsâ'nın isteklerini yerine getirmez ve onu tahkir eder. Firavun'un Hz. Mûsâ'yı tahkir etme gerekçesi de Hz. Mûsâ'nın kendisini ifade edememesidir.⁶⁸

Hz. Mûsâ'nın Firavun ile diyaloguna dair farklı surelerde farklı muhtevalarla betimlemeler vardır. Bu bağlamda Hz. Mûsâ Firavun'u uyarma emrini aldıktan sonra onlardan birisini öldürdüğünü ve kendisinin de öldürülebileceği endişesini dile getirir.⁶⁹ Bir sonraki âyette kardeşi Hz. Hârûn'u iki gerekçe ile yardımcı olarak talep eder. Öncelikle Hz. Hârûn ondan daha açık ve anlaşılır konuşmaktadır, ikincisi de kendisinin yalancılıkla itham edilmesinden endişe etmektedir. Şuarâ Sûresi'nde bu hususlar takdim tehir yapılarak dile getirilmektedir.⁷⁰ Yani Hz. Mûsâ yalancılıkla itham edilmekten ve öldürülmekten endişe etmektedir. Hz. Mûsâ Tâhâ Sûresi'nde de bazı taleplerde bulunmaktadır ve bu taleplerden birisi de göğsüne genişlik verilmesi dilindeki düğümün çözülmesidir.⁷¹

Mâtürîdî yukarıda zikredilen âyetleri tefsir ederken müfessirlerin bir rivayet aktardıklarını belirtir ve kendince farklı bir yorumlama yapar. Müfessirlerin Hz. Mûsâ'nın dilindeki düğüm/sorun ile ilgili olarak aktardığı rivayete göre Hz. Mûsâ küçük iken bir gün Firavun'un sakalını çeker ve yüzüne bir tokat atar. Firavun onu cezalandırmak isteyince karısı Hz. Mûsâ'nın küçük bir çocuk olduğunu ve yaptığının bilincinde olmadığını ifade eder. Bu durumun teyidi için de birisinde kıymetli eşyalar değerinde ise ateş koru bulunan iki kap getirip Hz. Mûsâ'nın önüne koydurur. Hz. Mûsâ içinde kor olan kaptan bir kor alır ve onu ağzına götürür. Bu yüzden de dili yanar ve bu olaydan sonra dilinde pelteklik gibi konuşma özü oluşur. Rivayetin bir versiyonuna göre Hz. Mûsâ önce değerli şeyler bulunan kaba uzanmak ister fakat Cebrail onu kor olan kaba yönlendirir ve böylelikle cezalandırılmaktan kurtulmuş olur. Âyette dile getirilen, "dilindeki düğüm" zikredilen olay

---

⁶⁵ el-Kasas, 28/15.

⁶⁶ el-Kasas, 28/25-29.

⁶⁷ el-Kasas, 28/34.

⁶⁸ ez-Zuhrûf, 43/52.

⁶⁹ el-Kasas 28/33.

⁷⁰ eş-Şuarâ, 26/12-14.

⁷¹ Tâhâ 20/25-27.

sonrası meydana gelen bir sorundur.⁷² Zemahşerî (ö. 538/1144) Hz. Mûsâ'nın dilindeki kekemeliğin izale olup olmadığı konusunun ihtilaflı olduğunu belirtmiştir. Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'in de kekeme olduğuna ve bu durumun Hz. Mûsâ'dan kendisine miras kaldığına dair bir rivayet zikretmiştir.⁷³ Hz. Mûsâ'nın istediklerinin kendisine verildiğini beyan eden âyet bağlamında kekemeliğinin tümüyle son bulduğu belirtilmiştir. Ne var ki Zemahşerî dildeki düğümün çözülmesi talebinde nekrenin kullanılmasına binaen Hz. Mûsâ'nın kekemeliğinin tümüyle izale olmasını istemediği şeklinde ilginç bir yorum yapmıştır.⁷⁴ Kekemelik bir tebliğci için kusurdur ve bu kusurun tümüyle değil de kısmen çözümlenmesi talebini anlamlandırmak güçtür.

Mâtürîdî bir vahiy olmadıkça zikredilen bu nevi rivayetlerin kabul edilemeyeceğini ifade eder.⁷⁵ Mâtürîdî'ye göre Hz. Mûsâ Firavun'un kabilesinden bir kişiyi öldürmüştü ve ölüm cezasına çarptırılmaktan çekiniyordu. Nitekim bu hususu âyette de dile getirmiştir. İkincisi muhataplarının kendilerini yalanlaması durumunda bir insanın bu durumdan etkilenmemesi mümkün değildir. Böylesi bir durumda da tebliğ görevini daha sağlıklı ifa edebilmesi için göğsüne genişlik verilmesini talep etmesi doğaldır. Nitekim Hz. Peygamber de vahyin yükü ve ilk dönemdeki görevinin ağırlığı⁷⁶ sebebiyle göğsünün ferahlatılmasıyla nimetlendirilmiştir.⁷⁷ Dolayısıyla, Hz. Mûsâ tebliğ yaparken muhataplarının kendisini yalanlaması durumunda rahatça konuşabilmek ve kendini ifade edebilmek için göğsünün genişletilmesi ve dilinin bağının çözülmesini talep etmiştir. Zira kişi heyecanlandığında veya öfkelenildiğinde sesinin titremesini ve konuşmasının akıcılığını kontrol edemeyebilir.⁷⁸

Mâtürîdî, Kasas Sûresi'nin ilgili âyetlerini tefsir ederken olgusal ve psikolojik açıdan dikkate değer yorum ve eleştiriler yapar. Müfessirlerin zikrettiği kor ile dilinin yanmış olması rivayeti ile ilgili olarak bilgi sahibi olmadığımızı ve dolayısıyla kabul edemeyeceğimizi belirtir. Hz. Mûsâ'nın, abisi Hz. Hârûn'un kendisine yardımcı olarak gönderilmesini talep etmesinin birkaç gerekçesi vardır. Öncelikle Hz. Hârûn Hz. Mûsâ gibi öldürülme tehdidi altında değildir. İkincisi Hz. Mûsâ gibi öfkelenme veya heyecan yapma durumu olmadığı için kendisini daha net ifade edebilmektedir. En önemlisi Hz. Mûsâ uzunca bir süre o toplumun dışında yaşadığı için toplumda kullanılan dilin akıcılığını kaybetmiş olabilecek iken, Hz. Hârûn sürekli toplumun içinde yaşadığı için dilinin daha

⁷² Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 16/54-55; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 5/282-283.

⁷³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/78-79.

⁷⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/79.

⁷⁵ Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne*, 7/278.

⁷⁶ Kur'ân-ı Kerîm vahyi ağır bir söz olarak tanımlamaktadır. Bk. el-Müzzemmil 73/5. Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 30/176; Şevkânî, *Fetħu'l-kadîr*, 5/366.

⁷⁷ Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne*, 10/564; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2006), 9/298; Karaman, *Kur'an Yolu Meâl ve Tefsir*, 5/642.

⁷⁸ Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne*, 7/278; 7/280.

akıcı ve fasih olması doğaldır.⁷⁹ Benzer bir yorumu Firavun'un Hz. Mûsâ'yı tahkir etmesine dair âyetler ile ilgili yapmıştır. Hz. Mûsâ öfkelenildiği ve heyecanlandığı için kendini açıkça ifade etmekte zorlanmışır.⁸⁰ Firavun bu psikolojik etkiyi görmeyip Hz. Mûsâ'nın kendini ifade etmekten aciz birisi olduğunu söyleyerek üstünlük edinmeye çalışmıştır. Aynı şeyi Mısır'ın mülkiyetinin ve nehirlerinin kendisine ait olduğunu söyleyerek de yapmıştır.⁸¹ Aksine bu söylemi kendi acziyetinin beyanıdır.⁸²

Mâtürîdî'nin Hz. Mûsâ ile ilgili rivayete dair eleştirisi ve özellikle olgusal değerlendirmesi kıymeti haizdir. Zira Hz. Mûsâ'nın dilinde yanmadan kaynaklı bir pelteklik veya ifade özrünün varlığı peygamberlerin sıfatları ile mutabık değildir. Peygamberler tebliğe engel olacak her türlü kusur ve engelden beridirler. Pelteklik veya kekemelik tebliğci için bir kusurdur. Diğer taraftan o toplumdan uzakta uzun bir süre yaşamış olması sebebiyle toplumun kullandığı dilin akıcılığını kaybetmiş olması veya istemeden sebep olduğu öldürme nedeniyle söz ve ses kontrolünü tam yapamaması doğaldır. Bunun için de hem toplumdan uzak kalmayan ve suçlanma ihtimali taşımayan abisi Hz. Hârûn'un daha fasih konuştuğu için kendisine yardımcı olarak verilmesini talebi, yerinde bir durumdur.

Mâtürîdî'nin Hz. Mûsâ ile ilgili olarak makbul görmediği ve eleştirdiği rivayet Hz. Mûsâ'nın kavminin ona eziyet etmesiyle ilgilidir. Mâtürîdî diğer rivayetlerde olduğu gibi söz konusu rivayetin birçok müfessir tarafından zikredildiğini beyan eder. Rivayete göre İsrâîloğulları bir arada ve çıplak yıkanmaktadır fakat Hz. Mûsâ insanların kendisini göreceği yerde yıkanmamaktadır. İsrâîloğulları bu durumdan yola çıkarak Hz. Mûsâ'nın husyelerinde şişkinlik olduğu yönünde bir ithamda bulunurlar. Bu kusurundan çekindiği için insanların kendisini görmesini istememektedir. Hz. Peygamber'den mervi rivayete göre⁸³ Allah Hz. Mûsâ'yı kınayan insanların söyleminin doğru olmadığını ortaya çıkması için bir taşı aracı kılar. Hz. Mûsâ bir gün yıkanmak için elbiselerini bir taşın üzerine koyar ve yıkanmaya başlar. Bu esnada taş üzerindeki elbiselerle uzaklaşmaya başlar. Hz. Mûsâ taşı yakalayıp elbiselerini almak için peşinden koşarken insanlar onu çıplak olarak görür ve husyelerinde anormallik olduğu iftirası boşa çıkmış olur. Ahzâb Sûresi'nin 69. âyetinde Hz. Mûsâ'ya eziyet edenlerden kastedilen de mezkûr rivayetteki iftirayı atanlardır. Allah onların söylediği şeyden Hz. Mûsâ'yı temize çıkarmıştır. Müfessirlerin aktardığı diğer rivayete göre Hz. Mûsâ, abisi Hz. Hârûn ile bir dağa çıkar ve orada vefat eder. Bunun üzerine İsrâîloğulları Hz. Mûsâ'nın hasedinden dolayı abisini öldürdüğünü ifade ederler ve bu, Hz. Mûsâ'ya yapılan eziyetin sebebidir.⁸⁴ Bazısına göre Zeyd b. Hârîse Hz. Peygamber'in oğlu olarak kabul ediliyor ve Muhammed'in oğlu Zeyd şeklinde tanımlanmaktaydı. Bu durum Hz.

---

⁷⁹ Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne*, 8/166-167.

⁸⁰ Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne*, 7/277.

⁸¹ ez-Zuhruf, 43/51-53.

⁸² Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne*, 9/172.

⁸³ Vâhidi, *el-Vasît fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 3/483; Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 19/190-191;

⁸⁴ Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 12/152.

Peygamber'i incitiyordu. Allah evlatlıklarınızı babalarının adıyla çağırın diyerek bu yanlışlığa işaret etmiştir. Bilahare bunu yapanların Hz. Mûsâ'ya eziyet edenler gibi davrandıklarını da ifade etmiştir.⁸⁵

Mâtürîdî Hz. Mûsâ'nın husyelerindeki kusur ile ilgili rivayetin kabul edilemez olduğunu belirtir. Zira peygamberler insanları doğru olana davet etmek için görevlendirilmişlerdir. Dolayısıyla Hz. Mûsâ'nın insanlar içerisinde çıplak yıkanması gibi bir durum olmaz. Aksine insanların da birbirlerini çıplak görmelerini nehyetmekle görevlendirilmiştir. İnsanların da onun kendileriyle birlikte çıplak yıkanıp avret yerini görmeyi düşünmeleri makul bir yorum değildir. Hz. Mûsâ'nın avretinin görülebilmesi için Allah'ın bir taşı hareket ettirmesi hem kabul edilebilir değildir hem çirkin bir ifadedir.⁸⁶

Mâtürîdî'ye göre Hz. Mûsâ'ya eziyet edenlerin söyleminin gerekçesi Hz. Hârûn ile birlikte bir dağa çıkıp tek başına dönmesidir. Rivayetlere göre insanlar Hz. Mûsâ'nın kardeşini öldürdüğünü söyleyip onu incitirler. Hz. Mûsâ bir kişinin kendi kardeşini öldürmesinin mümkün olmadığını, böyle söylemekle kendisine haksızlık yaptıklarını söylese de inanmazlar. Daha sonra melekler Hz. Hârûn'u alıp insanların arasına getirir. Hz. Hârûn dirilerek Hz. Mûsâ'nın onu öldürmediğini, kendi eceliyle öldüğünü belirtir.⁸⁷ İlgili âyetin maksadının bu olabileceğini söyleyen Mâtürîdî başka bir yorum daha yapar. Hz. Mûsâ'nın kavmi sürekli onun taleplerini yerine getirmemekte ve onu delilik ve sihirbazlıkla itham etmekteydi. Hz. Peygamber'in de sihirbaz ve mecnun olarak tanımlanmasının onu üzdüğünü belirten Mâtürîdî son yorumun hem âyetlerdeki vurguya hem de olguya mutabık olduğunu zımnen beyan eder.⁸⁸

Mâtürîdî'nin Hz. Mûsâ ile ilgili eleştirileri dikkate değerdir. İfade ettiği üzere peygamberler insanların ahlaki eğitimleri için görevlendirilmişlerdir. Dolayısıyla insanların bir arada çıplak yıkanması ve Hz. Mûsâ'nın rahatsızlığı sebebiyle bundan uzak durması genel ahlaki ilkelere aykırıdır. Zira çıplaklık Kur'ân tarafından şeytani bir gaye olarak betimlenmektedir. Kur'ân Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın bu sebeple sahip olduğu nimetlerden uzaklaştığını beyan etmektedir.⁸⁹ Hz. Mûsâ'da kusur olmadığının görülmesi için bir taşın Allah tarafından kullanılması mezkur olgu ekseninde makul değildir. Özellikle Hz. Peygamber'in de Hz. Mûsâ gibi kavmi tarafından çeşitli eylem ve söylemlerle eziyete uğramasının kastedilmesi daha isabetli görünmektedir. Zira kıssalardaki anlatılar muhataplara geçmiş örnekler üzerinden mesaj vermeyi amaçlamaktadır.⁹⁰

---

⁸⁵ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 3/426.

⁸⁶ Mâtürîdî, *Tevîlâtü ehli's-sünne*, 8/417.

⁸⁷ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 4/401.

⁸⁸ Mâtürîdî, *Tevîlâtü ehli's-sünne*, 8/419.

⁸⁹ el-A'râf 7/27.

⁹⁰ Mâtürîdî, *Tevîlâtü ehli's-sünne*, 8/419.

3. Diğer Peygamberler İle İlgili Yorumları

Bu başlık altında Mâtürîdî'nin birkaç peygambere dair yorumları tahlil edilecektir. Her bir peygambere alt başlıklar oluşturmak çalışmanın mahdut sınırını aşabileceği düşüncesiyle bir arada ve mücmel mahiyette sunulacaktır.

Mâtürîdî, Hz. Dâvûd ile ilgili insani bir durum analizi yapıp, bazı yorumların kabul edilemeyeceğini ifade eder. Öncelikle iki meleğin Hz. Dâvûd'un yanına girerek kendileri hakkında hüküm vermeleri isteği farazi bir anlatı olarak kabul edilmelidir. Zira meleklerin koyun sahibi olmaları ve birbirlerine haksızlık yapmaları mümkün değildir. Bu durumda meleklerin yalan bilgiler aktardığını söylemek gerekir ki, bu kabul edilebilir değildir. Dolayısıyla bu kıssada olay meydana gelmiş gibi bir aktarım söz konusudur. Mâtürîdî'ye göre, Hz. Dâvûd melekler arasında hatalı hüküm vermek sebebiyle kınanmış ve istiğfar etmiş değildir.⁹¹ Aynı şekilde müfessirlerin aktarmış olduğu bir anlatıdaki kadınla evliliğiyle de bağlantılı olmadığını ifade eder. Söz konusu kıssanın kısmen makbul olduğunu ama bir kısmının kabul edilebilir olmadığını ifade eder. İlgili rivayete göre Hz. Dâvûd sarayın duvarına konan bir kuşu yakalamak ister fakat kuş sarayın tepesine kadar uçar. Onun arkasından giderken pencereden bir kadın görür ve kadının güzelliğinden etkilenir. Mâtürîdî buraya kadar anlatılan hususun makbul olduğunu ifade eder. Bir insanın bir kuşun peşinden giderken bir kadını görmesinde ve Hz. Peygamber'in kalbinin Zeyneb'e meyletmesinde olduğu üzere Hz. Dâvûd'un gönlünün gördüğü kadına meyletmesinde sorun yoktur. Zira insan, duygularını kontrol edemez. Ama bu kadını uzun süre izlemesi hiçbir peygamber için mümkün olmayan bir durumdur. Bilhassa bu kadınla evlenmek için kocasını savaşa gönderip öldürtmesi asla kabul edilemezdir.⁹²

Tefsir literatüründe yer alıp⁹³ Mâtürîdî'nin kabul edilemez olarak tavsif ettiği rivayetin kaynağının da Kitab-ı Mukaddes olduğu belirtilmelidir.⁹⁴ Uriya isimli bu kişi Hz. Dâvûd'un komutanlarından birisi olup, O'nun hiçbir niyeti ve amacı olmaksızın cephede öldükten sonra karısı ile evlenmesi de kabul edilebilir bir durumdur. Mâtürîdî'ye göre Hz. Dâvûd muhtemelen yanlış olmayan bir iş yapmış olsa da peygamber olması hasebiyle zellesi sebebiyle ikaz edildiğini düşünüp tevbe etmiş olabilir. Nitekim istiğfar âyetinden sonraki âyette Hz. Dâvûd'un bağışlandığı ve Allah katında değerli bir makamının olduğu zikredilmiştir.⁹⁵ Böyle bir makam sahibi peygamberin sıradan insanların bile işlemeyeceği günahlarla anılması mümkün değildir. Mâtürîdî birçok yerde ifade ettiği üzere peygamberler ile ilgili bazı anlatıların hikmet ve ismete münafi olduğu düşüncesiyle kabul etmemiştir. İnsanın duygularına hakim olamayacağı yönündeki psikolojik yorumu dikkate

---

⁹¹ Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne*, 8/616.

⁹² Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne*, 8/617.

⁹³ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 20/69-70; Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, 5/85-86; Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 12/512-513.

⁹⁴ Kitabı Mukaddes, II. Samuel 12/7-25.

⁹⁵ Sâd 38/25.

değerdir. İnsan olmaları hasebiyle peygamberlerden de zelleler hasıl olabilir. Sıradan insanlar için kınanmayacak bazı hususlar peygamberlerin seçkin konumları sebebiyle itaba muhatap olabilir. Hiçbir dahli ve gayesi olmaksızın kadının kocası savaşta vefat ettikten sonra onunla evlenmesi itab gerektirmeyen bir durum olsa da peygamber olması kınanma sebebi olabilir.

Mâtürîdî'nin muhtevasını hiç aktarmadan eleştirdiği rivayetlerden birisi Hz. Süleyman ile ilgilidir. Her ne kadar Mâtürîdî, müfessirlerin aktardığı rivayetleri aktarmayı gerekli ve uygun görmediğini belirtmiş olsa da bazı rivayetleri aktarmaktan müstağni kalamamıştır. “Süleyman’ı bir sınavdan geçirmiş ve tahtının üzerine bir ceset koymuştuk”⁹⁶ âyeti ile ilgili olarak müfessirler Hz. Süleyman’ın bir eşinin isteğiyle putlara tapmış olması sebebiyle itab edildiğini söyler.⁹⁷ Allah İsrâiloğulları’nın dışındaki kabilelerden herhangi bir kadınla evlenmemesini emretmesine rağmen Hz. Süleyman başka bir kadına evlenir ve onun isteğiyle putlara tapar. İbn Abbas’tan aktardığı bir rivayete göre Hz. Süleyman’ın Cerâde isminde bir eşi vardır. Eşleri arasında en çok onu sevmektedir ve onunla yalnız kalmak istediğinde yüzüğünü ona verir. Bir gün Cerâde’nin akrabaları ile başkaları arasındaki bir davada, haksız olmasına rağmen, Cerâde’nin akrabaları lehine karar verir. Âyetteki ikazın sebebi budur.⁹⁸ Mâtürîdî zikredilen her iki rivayetin kabul edilemez olduğunu belirtir. Allah peygamberini bir kusur veya gafleti sebebiyle imtihan etmiş olabilir. Peygamber hiçbir gerekçe olmaksızın da imtihan edilebilir. Nitekim insanlar bazen sonucun görülebilmesi için hiçbir gerekçe olmaksızın imtihana tabi tutulabilir. Peygamberlerin sıradan insanlardan yüce bir makamı olduğu için bazen zelleler sebebiyle imtihan edilebilir ve bundan dolayı ısrarla istiğfar talebinde bulunabilirler.⁹⁹

Mâtürîdî Hz. Süleyman’ın tahtına bir ceset bırakılması ile ilgili olarak İsrâiloğulları’nın yaptığı buzağı örneğinden mülhem, varmış gibi bir durumun aktarıldığını ifade eder. Nasıl ki İsrailoğulları’nın buzağısı gerçek değilse Hz. Süleyman’ın tahtındaki ceset de ona benzemekle birlikte o değildir. Ceset ile kastedilen onun hükümranlılığı olabilir. Dolayısıyla ceset hükümranlılığından kinayedir ve Allah hükümranlılığını elinden almakla onu imtihan etmiş olabilir. Bildiğimiz bir şey var ki, Allah onu başısladığını ifade etmektedir.¹⁰⁰ Başlıslanan fiilleri varsa da kasıtsız sürçmeler veya zelleler olabilir.¹⁰¹

---

⁹⁶ Sâd 38/24.

⁹⁷ Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne*, 8/618.

⁹⁸ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 5/94. Mâverdî'nin aktardığı bilgiye göre Hz. Süleyman’ın kınanma sebebi hayızlı iken eşleriyle birlikte olmasıdır. Bu bilgi tasvibi mümkün olmayan bir muhteva içermektedir. Çünkü Yahudi şeriatında da adetli iken kadınla cinsel birliktelik asla izin verilmeyen bir durumdur. Bir peygamberin hayızlı iken eşleriyle cinsel birlikteliği kabul edilemez bir durumdur.

⁹⁹ Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne*, 8/619-620.

¹⁰⁰ Sâd 38/40.

¹⁰¹ Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne*, 8/612.

Müfessirlerin aktardığı rivayetlere göre Hz. Süleyman'ın tahtındaki ceset Sahr ismindeki bir cin veya Asef ismindeki bir şeytandır. Bir gün Hz. Süleyman ona insanları nasıl fitneye düşürdüğünü sorar. Asef yüzüğünü verirse bilgi vereceğini söyler. Hz. Süleyman yüzüğü ona verince Asef yüzüğü denize atar. Hz. Süleyman'ın tüm gücü ve hükümlanlığı yok olur. Allah bu süreçte söz konusu şeytanın Hz. Süleyman'ın eşleri ile birlikte olmasını engellemiştir.¹⁰² Diğer rivayetlere göre Hz. Süleyman bir gün tuvalete girerken yüzüğünü en güvendiği eşine verir. İçeride iken şeytan Hz. Süleyman'ın kılığına girerek eşinden yüzüğü alır ve Hz. Süleyman'ın tüm hükümlanlığına sahip olur. Bu süreçte Hz. Süleyman bir ceset gibi olur. Yüzüğü denize atılan Hz. Süleyman, bir balığı yemek isterken yüzüğü onun karnında bulur ve eski gücüne kavuşur.¹⁰³ Mâtürîdî'nin tefsir literatüründeki mezkûr rivayetlere dair eleştirileri oldukça değerlidir. Zira mitolojik muhteva ile bezenmiş, peygamberlerin ismet sıfatı ve hikmet ile bağdaşmayacak bir içerik vardır. Mâtürîdî'nin ifade ettiği üzere Hz. Süleyman hiçbir gerekçe olmaksızın veya peygamberlerin seçkinliği bağlamında bir sürçme/zelle sebebiyle imtihan edilmiş olabilir. Cesedin hükümlanlıktan kinaye olabileceği yorumu da kıymeti haizdir.

Mâtürîdî'nin rivayetler bağlamında yorum yaptığı bir diğer örneklem Hz. Eyyûb'e dairdir. Sâd Sûresi'nde Hz. Eyyûb “*Şeytan bana sıkıntı ve ızdırap vermektedir*”¹⁰⁴ şeklinde sıkıntı ve acısını şeytan ile ilintilemektedir. Mâtürîdî böyle bir durumun ve gücün şeytana niçin verildiğini, acı ve kederin şeytana nispet edilmesinin gerekçesinin bilinmeyeceğini ifade eder. Allah'tan bu konuda sabit bir bilgi gelmeden herhangi bir yorum yapma hakkımız olmadığını da ekler.¹⁰⁵ Bu konuda yorum yaparken diğer peygamberler ile ilgili dile getirdiği hususa özellikle işaret eder. Allah'ın sevdiği kullarına karşı şeytana güç vermesi ve imkan tanınması hikmet, adalet ve rahmet cihetiyle mümkündür. Allah dilediği kulumu dilediği vasıtalarla zorluk ve bela ile imtihan edebilir. Bu imtihan için hiçbir gerekçe ve sebebin var olması zorunlu değildir.¹⁰⁶ Mezkûr âyetten önce Allah Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman'ın imtihanından bahsetmiştir. Dolayısıyla tüm âyetler bir arada değerlendirilerek okunmalıdır. Allah Hz. Peygamber'e farklı örnekler zikrederek, kimi elçilerini hükümlanlık ve güç ile, kimisini ise acı, keder ve kayıplar ile imtihan ettiğini ve hepsinin de imtihandan başarılı bir şekilde çıkarak bağışlanma ve değer edindiğini beyan etmiştir.¹⁰⁷ Dolayısıyla ilgili kıssalar vasıtasıyla Hz. Peygamber'e bir mesaj verilmiştir. Tefsir literatüründe Hz. Eyyûb'un elinden alınan yakınlarının yeniden diriltildiğini ve malının fazlasının geri

---

¹⁰² Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 19/89-90.

¹⁰³ Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 5/96-97; Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 12/578.

¹⁰⁴ Sâd 38/41.

¹⁰⁵ Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne*, 8/632.

¹⁰⁶ Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne*, 8/632.

¹⁰⁷ Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne*, 8/633.

verildiğine dair rivayetler olduğunu belirten Mâtürîdî bunun mümkün olduğunu ifade eder. Zira Allah bunu yapmaya muktedirdir.¹⁰⁸

Mâtürîdî hiçbir gerekçe olmadan da Allah'ın, sevdiği kullarını böyle imtihanlara tabi tutabildiğini ve bunu da onların düşmanlarıyla yaptığını ifade etmişse de rivayetler imtihana dair farklı bir gerekçe zikrederler. Söz konusu rivayetlere göre Hz. Eyyûb olduğu tüm nimetlerin Allah'tan geldiği bilinciyle hareket eden ve sürekli şükreden bir kuldur. Bu durum gökteki tüm meleklerce takdir edilmektedir. Bunun bilincinde olan şeytan bir gün Allah'ın huzuruna çıkarak Hz. Eyyûb'un elindeki nimetlerin alınması halinde şikayet eden bir kul olacağını söyler. Allah şeytanın bu iddiasının meydana gelmeyeceğini ortaya çıkarmak için şeytanın Hz. Eyyûb'un elinde olanı almasına izin verir. Aklına ve bedenine dokunmasına ise izin vermeden Hz. Eyyûb imtihan edilir. Tüm mallarını ve sevdiklerini elinden alsa da Hz. Eyyûb asla şikayet etmez ve şükretmeye devam eder. Daha sonra Allah aklına ve diline zarar vermemek koşuluyla şeytanın imtihanı bir üst seviyeye çıkarmasına izin verir. Şeytan, Hz. Eyyûb secdede iken burnuna üfler. Bedeni bir hastalıkla kaşınmaya başlar. Hz. Eyyûb taşlarla bedenini kaşımaya çalışırken derisini parçalar. Vücudundaki etler dökülünce vücudu kokar, insanlar onu şehrin dışına çıkarırlar. Eşi hariç herkes kendisinden uzaklaşır. En nihayetinde halini Allah'a arz eder ve sağlığına kavuşur.¹⁰⁹ Rivayetler Hz. Eyyûb'un imtihanının sebebinin şeytan olduğunu belirtmektedir. Binaenaleyh hastalığın şeytandan gelmesini söylemesinin sebebi budur.¹¹⁰ Tefsir literatüründe yer alan mezkur rivayet neredeyse aynısıyla Tevrat'ta yer almaktadır.¹¹¹ Mâtürîdî, tefsir literatüründe yer alan Hz. Eyyûb ile ilgili rivayetlere mutlaka mülaki olmalıdır. Klasik yaklaşımında rivayetlerin var olduğunu, bunların zikredilmesinin gereksiz olduğunu veya kabul edilemez olduğunu zikrederken, Hz. Eyyûb ile ilgili rivayetlere dair en küçük bir telmihte bulunmamıştır. Hz. Eyyûb'un müptela olduğu acı ve ızdırabı şeytana nispet etmesini veya buna imkan tanınmasını bilemediğimizi ifade eder. Tevrat anlatıları ekseninde Hz. Eyyûb'un imtihan edilme sürecinde şeytanın aktif bir rol almasına dair de herhangi bir yorumda bulunmamıştır. Mâtürîdî'nin mezkur kanaatinin değerli olduğunu belirtmekle birlikte isrâiliyât eksenli rivayetlerin kabulünün mümkün olmadığını belirtmemiz gerekir. Zira Allah'ın şeytan ile tabiri caizse iddialaşması Allah'ın kudret ve celali ile bağdaşan bir durum değildir.

Mâtürîdî'nin âyetlerdeki lafızlar ekseninde değerlendirip eleştirdiği rivayetlerden birisi Hz. Yûsuf ile ilgilidir. Yûsuf Sûresindeki "Kadın onu arzulamıştı; eğer Rabbinden gelen kesin delili görmemiş olsaydı Yûsuf da onu arzulamıştı"¹¹² âyetine dair müfessirlerin aktardığı rivayete

¹⁰⁸ Mâtürîdî, *Tevlâtu ehli's-sünne*, 8/634.

¹⁰⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 16/334-336; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 10/342.

¹¹⁰ Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 5/105. İsrailiyata karşı tavrıyla bilinen İbn Kesîr Tevrat anlatılarını içeren rivayetleri zikretmemiştir. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/74-75.

¹¹¹ Kitabı Mukaddes, Eyüp: 1/1-22.

¹¹² Yûsuf 12/24.

göre Hz. Yûsuf kadını arzulamakla kalmamış bunu pratiğe dökmüştür. Kadın sırt üstü yatmış, Hz. Yûsuf da kadını arzulamış, elbisesini çıkarmış ve kadının bacaklarının arasına girmiştir.¹¹³ Tam bu işi yapacağı sırada gördüğü şey konusunda farklı rivayetler vardır. Birincisi Hz. Ya'kûb'u parmaklarını ısırırken görmüştür. İkincisi duvarda ona engel olan bazı yazılar görmüştür. Bu yazıların birisinde, “*Zinaya yaklaşmayın*”¹¹⁴ âyeti yazılıdır.¹¹⁵ Mâtürîdî bu rivayet ve buna benzer rivayetlerin hurafe olduğunu ve bunları zikretmenin helal olmadığını özellikle vurgular.¹¹⁶ Öncelikle âyet, Hz. Yûsuf'un sadece kadını arzuladığını ifade etmiştir. Bu kalbi bir durum olabilir ve bundan dolayı sorumlu tutulamaz.¹¹⁷ Mâtürîdî başka âyetlerle tefsir yapma usulünü burada da işlevselleştirmiştir. Hz. Yûsuf “*kadının kendisiyle birlikte olmak istediğini*”¹¹⁸ söylemiş ve kendisini aklamıştır. Eğer aksi bir durum olsa kendisini aklamazdı. İkincisi kadın ondan murat almak istediğini, onun ise iffetini koruduğunu beyan etmişken¹¹⁹ aksini söylemek doğru değildir. Mamafih, Allah fuhşu ondan uzaklaştırdığını söylemişken,¹²⁰ müfessirlerin aksini ifade etmesi âyetle çelişmektedir. Zira kadının bacakları arasına girmiş olması fuhuştan uzaklaşmadığına delalet eder. Üçüncüsü Hz. Yûsuf zindandan çıkarılma sürecinde aklanmak istemekte ve “*Efendisinin yokluğunda ona ihanet etmediğinin bilinmesini*”¹²¹ beyan etmektedir. İhanet etmiş olsa aklanmak istemezdi. Daha da önemlisi konumuz olan âyetten bir önceki âyetle kadın onu günaha davet ettiğinde Hz. Yûsuf “*Hâşâ! Allah'a sığınırım. Kocan bana iyilik yaptı, iyiliğe karşılık kötülük yapanlar iflah olmazlar*” demiştir. Bu âyetle Hz. Yûsuf kadın ile böyle bir çirkinliği işlerse hem efendisine zulmetmiş olacağını hem de Allah'a karşı bir suç işlemiş olacağını ifade etmişken, müfessirlerin zikrettiği şeyi yani elbisesini çıkarmış olması tutarsızdır.¹²²

Mâtürîdî, Hz. Yûsuf'un kadını öldürmeyi arzuladığını fakat öldürmenin haramlığı aklına gelince bundan vazgeçmiş olabileceğini ifade eder. “*Rabbinin kesin delilini görmeseydi*” ifadesini yine başka âyetlerden örneklemeler yaparak anlamlandırır. Buradaki ifade “*Eğer seni sağlam tutmamış olsaydık onlara az da olsa meyledecektin*”¹²³ âyetindeki vurguya benzemektedir.¹²⁴ Hz. Peygamber onlara meyletmış değildir, Hz. Yûsuf da yanlış bir iş

¹¹³ Taberî bu rivayetleri İbn Abbas'tan aktarmıştır. Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Şur'ân*, 13/81-83; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 3/25; Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 8/223-226.

¹¹⁴ el-İsrâ 17/32.

¹¹⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Şur'ân*, 13/86-89; Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 8/227-230.

¹¹⁶ Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne*, 6/225-226.

¹¹⁷ Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne*, 6/227; Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Şur'ân*, 9/167.

¹¹⁸ Yûsuf 12/26.

¹¹⁹ Yûsuf 12/32.

¹²⁰ Yûsuf 12/24.

¹²¹ Yûsuf 12/52.

¹²² Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne*, 6/228.

¹²³ el-İsrâ 17/74.

¹²⁴ Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne*, 6/227.

yapmış değildir. Rabbin kesin delili/burhan konusunda da ilkesel duruşuna matuf bir yorum yapar. Bu konuda bize kesin bir bilgi gelmediği için ne olduğunu bilemeyeceğimizi belirtir.¹²⁵

Hz. Yûsuf ile azizin eşi arasında geçen ve rivayetlerin tasvip edilemeyecek bilgiler aktardığı hususta Mâtürîdî'nin ilkesel duruşundan uzaklaşmadığını söylemek mümkündür. Öncelikle Hz. Yûsuf'un cinsel birliktelik için elbisesini çıkarması rivayetinin hurafe olduğunu belirtir. Yine bu konudaki yorumların ve rivayetlerin yanlışlığını âyetler bağlamında ortaya koyar. Hz. Yûsuf'un gördüğü burhan konusunda da bize kesin bir bilgi gelmediği için hakikati ancak Allah'ın bileceğini ifade eder.

Sonuç

Mâtürîdî dirayet tefsirinin ilk örneği olarak kabul edilir. Bu bağlamda tefsir usulü, tefsir tarihi, siyer, kalam, mezhepler arası ihtilaflar gibi konularda temel taşı olabilecek yorum ve görüşler izhar etmiş çok yönlü bir isimdir. Tefsirindeki birçok yorum kendisinden sonraki müfessirlerce zımnen veya açıkça dile getirilmiş ve tasvip görmüştür. Öncülüğünü yaptığı konular arasında, düşüncelerini âyetler ekseninde tahkim etmesi zikredilebilir. Nitekim çalışmamızda da bu husus tespit edilmiştir.

Mâtürîdî'nin en çok üzerinde durduğu konular arasında itikadi görüşlerin eleştirisi yer alır. Mu'tezile ve İmâmiyye'yi birçok âyeti tefsir ederken eleştirir. Müfessirin sıklıkla yorumladığı bir diğer olgu rivayetlerdir. Özellikle isrâiliyât içerikli rivayetleri açıkça eleştirir. Çoğunlukla ilgili rivayetlerin muhtevasını zikretmeksizin eleştiriler yapar. Bazen de ilgili rivayetleri özet olarak ihtiyaç ölçeğinde zikrederek eleştirirken, bazı rivayetlerin zikredilmesinin caiz olmadığını vurgular. Bilhassa peygamberlerin ismetiyle ve hikmet yönüyle bağdaşmayan bazı rivayetlerin hurafe ve uydurma olduğunu, zikredilmesinin de doğru olmadığını belirtir.

Çalışmamızda Mâtürîdî'nin özellikle peygamberler ile ilgili bazı rivayetleri eleştirisi tahlil edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda müfessirin bazı rivayetlere dair ilkesel yaklaşımını sergilediğini söylemek mümkündür. Hz. Peygamber'in Mekke aristokratlarının isteği üzerine fakir ve köleleri yanından uzaklaştırdığına dair rivayetin risalet ve tebliğin hikmetiyle uyuşmadığı gerekçesiyle reddetmiştir. Zira peygamberler tebliğ yaparken muhataplarının sosyo-ekonomik statülerini öncelmemelidir. Yine Hz. Peygamber'in nübüvvetten önce müşrik olduğuna dair rivayet ve yorumu âyet ekseninde eleştirmiştir. Hz. Peygamber ile sahabe arasındaki ilişkiye dair dikkate değer yorumlar yapmış ve O'nun eşlerinin müminlerin anneleri olduğunu belirtmiştir. Sahabeden hiç kimsenin, O'nun eşleriyle ve dolayısıyla anneleriyle evlenme düşüncesinin var olamayacağını; bunun çok çirkin olduğunu ifade etmiş ve kabul etmemiştir.

---

¹²⁵ Mâtürîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne*, 6/227.

Mâtürîdî'nin diğer peygamberlere dair yaklaşımı da Hz. Peygamber ile benzerdir. Hz. Mûsâ'nın konuşma özrünün pelteklik olmayacağını belirtir. Zira bu bir tebliğci için kusurdur. Hz. Mûsâ bir adamı öldürdüğü ve uzun bir dönem Mısır'da bulunmadığı için heyecan veya öfkelenişinde yerel dili yetkin bir şekilde kullanamamış olabilir. Dilindeki düğümün giderilmesi için duası bu gerekçeye binaen olmalıdır. Mâtürîdî'nin olgusal ve psikolojik vakıya matuf mezkur yorumunun değerli olduğunu belirtmemiz gerekir. Hz. Mûsâ'nın bedensel kusuru ile ilgili rivayeti toplumsal ahlak ve nübüvvetin hikmetiyle bağdaşmadığı gerekçesiyle reddeder. Bu eleştirisinin de yine hikmet ve olgu açısından önemli olduğu söylenmelidir.

Mâtürîdî, Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman ile ilgili zikredilen rivayetlerin bir kısmını insânî olgu ve değer açısından makbul bulurken isrâiliyât içerikli muhtevayı kabul etmez. Müfessirlerin Hz. Eyyûb ile ilgili aktardığı Tevrat menşeli rivayeti hiç zikretmemiştir. Kuvvetle muhtemel, Allah'ın kudretiyle bağdaşmayan bir muhtevası olduğu için zikretmemiştir. Hz. Yûsuf ile ilgili kabul edilemez rivayeti de ayetler ekseninde eleştirir. Âyetler Hz. Yûsuf'un zinadan beri kılındığını söylerken müfessirlerin aktardığı aksi yöndeki rivayetin dikkate alınamaz olduğunu ifade eder.

Sonuç olarak Mâtürîdî'nin birçok rivayeti ismet, hikmet ve olguyla mutabık olmadığı için eleştirdiğini ifade etmek gerekir. Değil peygamberler sıradan insanlar için bile çirkin kabul edilebilecek anlatıların zikredilmesinin gereksiz, anlamsız ve dahi caiz olmadığını ekler. Özellikle de âyetler ekseninde eleştiriler yapması hem tefsirinde kullandığı usul hem de ilkesel yaklaşımı açısından oldukça değerlidir.

Kaynakça | References | مصدر

- Acar, H. İbrahim. "İddet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/466-471. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ağkuş, Yûsuf. İmam Mâtürîdî'nin İsrâiliyat'a Yaklaşımı". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 22/1 (2022), 467-489.
- Ateş, Abdurrahman. "Hz. İbrahim'e İsnat Edilen Üç Yalan". *EKEV Akademi Dergisi* 8/18 (2004), 75-88;
- Bahar, Murat. "Yûsufefendizâde'nin Hz. İbrahim'e İsnat Edilen Üç Yalan Meselesini Şerhi". *Amasya İlahiyat Dergisi* 23/2 (Kasım 2024) 105-130.
- Begavî, Ebû Muhammed Hasan b. Mesûd. *Tefsîru'l-Begavî: Meâlimu't-tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr. 8 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe li'n-Neşr, 1989.
- Beyhâkî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali. *es-Sünenul Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadîr 'Atâ. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, 2001.
- Bikâî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen. *Naẓmü'd-dürer fî tenâsübi'l-ây ve's-süver*. thk. Abdulmuhsin Enîs. 22 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995.
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîru'l-Hadîs: Tertibu's-Süver Hasebe'n-Nüzûl*, 10 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 2000.
- Divlekci, Celalettin. "Ahzab Sûresi 37 Ayetiyle İlgili Nüzul Sebebi Rivayetleri ve İlmi Değeri". *EKEV Akademi Dergisi* 59/18 (Bahar 2014), 89-106.
- Ebu Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelûsî, *Tefsîru'l-bahri'l-muhîr*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.
- Esen, Muammer. "Nübüvvet (Peygamberlik) ve Peygamberler". *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*. Ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara; Kuban Matbaacılık, 2018.
- Gengil, Veysel. *Mâtürîdî'de Tefsirin İmkânı*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2021.
- Hamidullah, Muhammed. "Hilfû'l-Fudûl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/31-32. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyye, 1984.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdullah b. Gâlip. *el-Muharreru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. thk. Abdusselam Abduşşâfi. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed es-Sellâme. 8 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe li'n-Neşr, 1997.
- İşcan, M. Zeki. "İslam Düşüncesinin Entelektüel Temellerinin Yeniden Yorumlanmasında Mâtürîdî'nin Katkısı" *EKEV Akademi Dergisi* 12/34 (2008), 1-22.
- Karaman, Hayreddin vd., *Kur'an Yolu Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Karataş, Ali. *İmam Mâtürîdî Kur'an'ı Kur'an'la Te'vîl*, 2. Bs. Ankara: Yesevi Yayıncılık, 2014.

- Karataş, Ali “Çağdaş Tefsirde Mâtürîdî İzleri”, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdiye Geleneği Tarih, Yöntem, Doktrin*, Ed. Hülya Alper. İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 2018.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li-aḥkâmî'l-Ḳur'ân*. thk. Hişâm Semir el-Buhârî. 21 Cilt. Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kutub, 1372/1952.
- Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed. *Tevilâtu ehli's-sünne: tefsîru'l-Mâtürîdî*. thk. Mecdî Basillûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb. *en-Nüket ve'l-'uyûn: tefsîru'l-mâverdî*. thk. Abdulmaksûd bin Abdurrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Özdemir, Mehmet. “Hz. Muhammed”, *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*. Ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara; Kuban Matbaacılık, 2018.
- Râzî, Fahreddîn. *Mefâtîḥu'l-ğayb: tefsîru'r-Râzî*. 32 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Fikr Li't-Tabaa ve'n-Neşr, 1981.
- Semerkindî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed. *Tefsîru Ebi'l-Leys es-Semerkindî*, thk. Muhammed Muavviz. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.
- Suyûtî, Celâleddîn. *ed-Dürri'l-menşûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr*. thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî. 17 Cilt. Kahire: Merkezu Hicr li'l-Buhûs, 2004.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*. thk. Abdurrahman 'Umeyrâ. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Vefâ, 1991.
- Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Ḳur'ân*. thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Merkezu'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-Arabiye, 2001.
- Tuğ, Salih - Özek, Ali. vd. *Büyük Türk Bilgini İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2012.
- Vâhidi, Ebu'l-Hasan. *el-Vasît fi Tefsiri'l- Kur'âni'l-Mecîd*. thk. Adil Ahmed Abdulmarsud. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- Varlık, Sehal Deniz. “Üç Yalanlar Hz. İbrahim'i (a.s) Bir Araya Getiren Rivayetlerin Değerlendirmesi”, *Dergiabant* 13/1 (2025), 62-84.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2006.
- Yüksel, Muhammed Bahaeddin. *Kur'an'ı Farklı Anlama ve Nedenleri*. Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Zemahşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer. *el-Keşşâf an haḳāiki ğavâmidî't-tenzîli ve 'uyûnî'l-eḳvali fi vucûhi't-te'vîl*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcud. 6 Cilt. Riyad: Mektebetu'l-Abikan, 1998.